

*...in nostra lingua
Hringe nominant*

Tanulmányok Szentpéteri József
60. születésnapja tiszteletére

Hatalomváltás a Maros-torkolat nyugati oldalán a 9–10. századi településtörténet tükrében*

Bevezetés

Egy-egy adott földrajzi régió történetében bekövetkezett hatalomváltások kérdésének régészeti vetülete hosszú idő óta foglalkoztatja az elméleti és gyakorlati régészeti kérdésekkel foglalkozó szakembereket egyaránt. A magyar kutatásban ennek kapcsán az egyik sarkalatos kérdés az avar továbbélés, illetve a honfoglaló magyarok megjelenése, vagyis a 9. század végi hatalomváltás és megtelepedés.

Az elmúlt két évtizedben a Maros-torkolat nyugati oldalán, több helyszínen végzett leletmentés és megelőző régészeti feltárás során újabb magyar honfoglalás kori síregyüttesek és temetők váltak ismertté. A frissen előkerült leletanyag és az új, hiteles ásatási megfigyelések egyrészt szükségessé teszik az elmúlt száz évben esetlegesen előkerült és a múzeumi gyűjteményekben őrzött leletegyüttesek korszerű módon történő újraközlését, másrészt lehetővé teszik újraértelmezésüket. Ugyanakkor lehetőséget nyújtanak a korábbi szintézisekben megfogalmazottak újragondolásához,¹ és néhány régészeti és történeti kérdés – köztük a területen végbement hatalomváltás – vizsgálatához, mely utóbbi a jelen dolgozatunk témája.²

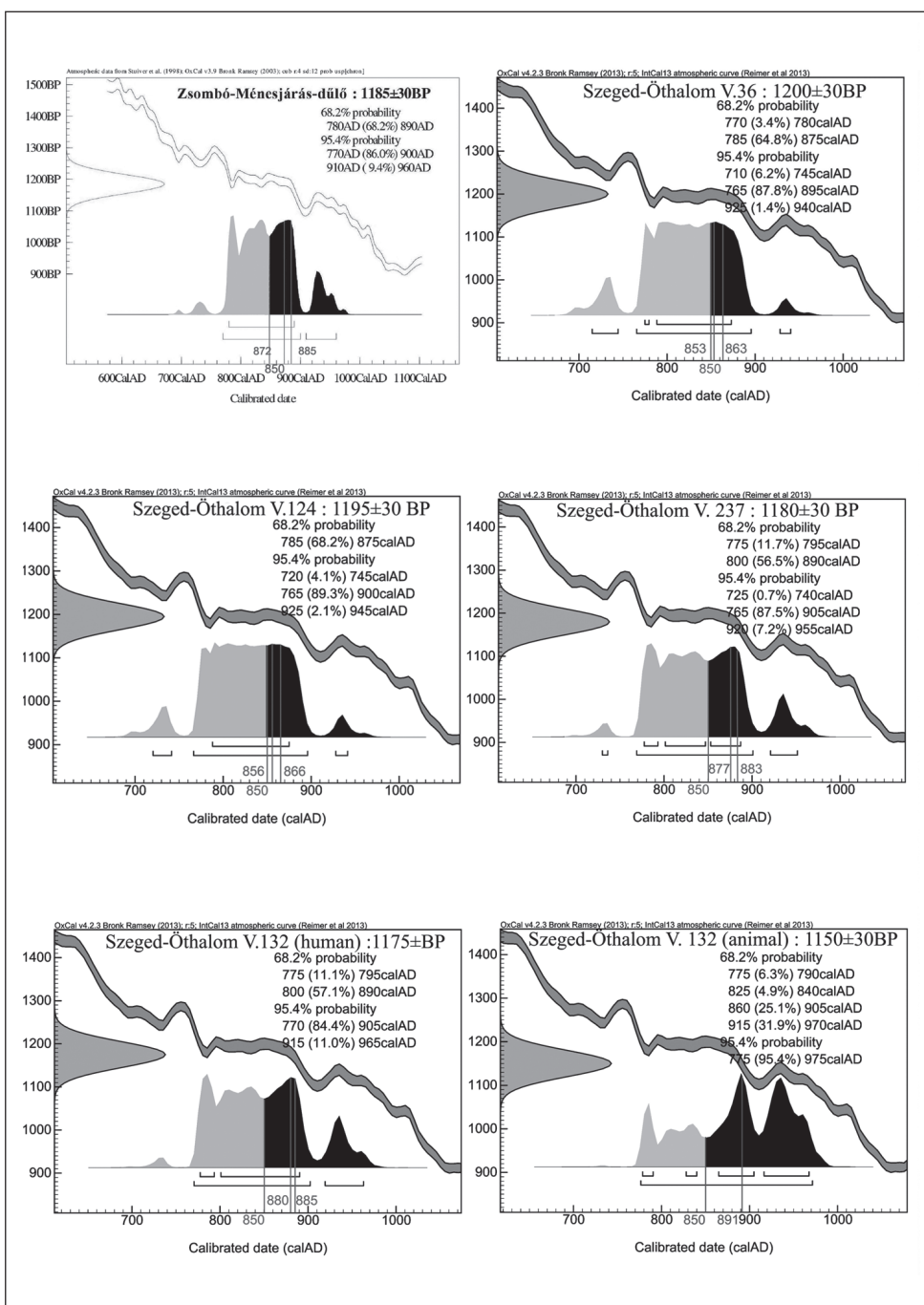
A természettudományos vizsgálatok eredményeként a keltezési és biológiai módszerek segítségével egyrészt kapcsolat figyelhető meg az 5–9. és a 10. századi temetők között,³ viszont a 10. századi temetőkben eddig csak a rokoni kapcsolatok megdöb-

* A kutatás az OTKA 106369 és a MÖT 28.317/2012 keretében készült. Jelen cikk a következő dolgozat rövidített változata: Die Umstrukturierung der Herrschaftsverhältnisse an der Mireschmündung zu Beginn des 10. Jahrhunderts aufgrund der archäologischen Quellen. In: „Castellum, civitas, urbs“ – Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Centres and Elites in Early Medieval East-Central Europe. Castellum Pannonicum Pelsonense 6. Hrsg.: Orsolya Heinrich-Tamáska–Hajnalka Herold–Péter Straub–Tivadar Vida. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rhoden/Westf., 2015, 318–398.

¹ Bálint 1991; Kürti 1993; Kürti 1994; Kürti 1994a; Kürti 1997; Bende et al. 2002; Takács 2013.

² Magunk is egyetértünk azzal a véleménnyel, mely szerint hasonló mikroregionális vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy mind az itt tárgyalt terület, mind pedig a Kárpát-medence egészének 10. századi betelepítésére vonatkozóan általános tanulságokat fogalmazhassunk meg. Szükség van erre azért is, mert a legfrissebb régészeti eredmények egyre inkább azt erősítik, hogy egy-egy régió leletanyaga leginkább csak önmagával hasonlítható össze, és korántsem bizonyos, hogy az elemzéséből levonható következtetések a Kárpát-medence egészére érvényesek (vö. Révész 1998, 526).

³ Szathmáry et al. 2013, 711–713.

1. tábla. Válogatás a Maros-torkolat nyugati oldalának legidősebb magyar honfoglalás kori temetkezéseinek radiokarbonos keltezési adataiból

Fig.1: Selection of the radiocarbon data of the oldest graves on the west side of the mouth of the River Maros

bentő hiánya mutatkozik,⁴ amely magyarázatra szorul. Az időrend tekintetében eddig jellegzetesnek tartott 10. századi leletanyaggal eltemetetteket tudunk elkülöníteni a radiokarbonos kormeghatározással a 870-es évektől keltezhető (1. tábla), szórt jellegű temetőkből, majd a 10. század közepén a Felső-Tisza-vidékkel kapcsolatot mutató horizont tűnik fel. Az előbbieknél az etelközi hagyatékot jelentő Szubotcy-lelethorizonttal való összevetésre kínálkozik perspektivikus kutatási lehetőség, és a 10–11. század fordulójától nyitott új köznépi, majd később templom körüli temetőkkel való kapcsolatok még további, sokrétű vizsgálatokat igényelnek. Alábbi dolgozatunkban ezt a folyamatot vizsgáljuk, és foglaljuk össze ismereteinket mai, legfrissebb adataink alapján.

A terület természetföldrajzi sajátossága

A Maros-torkolat Duna–Tisza közí oldalán két markánsan elkülönülő tájföldrajzi alakzat található.⁵ Kiskundorozsma nyugati határában, a településtől 1,5–2 km-re, ÉK–DNy-i irányban húzódik a Duna–Tisza közí Homokhátság peremterülete, melyhez kelet felől folyamatosan emelkedve, a Tisza egykori ártere csatlakozik. Az előbbi, magasabban fekvő térszín jellegzetes fedőanyaga a lösziszap és a lepelhomok. Az Ásotthalom–Domaszék–Kiskundorozsma, illetve a Körös-ér vonalától nyugatra, a Duna–Tisza közí hátság irányában tavakkal és erekkel egyre kevésbé tagolt a felszín.

A homokhátat keletről mélyebben fekvő, alluviális térszín szegélyezi, mely egykor a Tisza árterületéhez tartozott, és rajta vastag üledékréteg halmozódott fel.⁶ Az egykori ártér területét tavak és időszakos vízfolyások tagolják, melyek között több halom és kiemelkedés található. Ezek az 1,5–2 m-re kiemelkedő háta többnyire a pleisztocén kori löszfelszín maradványai,⁷ és árvizek esetén is szárazak maradtak.

A két terület tengerszint feletti magassága közel 5 m-rel tér el egymástól. A mélyebben fekvő terület tengerszint feletti magassága a Tisza, a Subasai- és Maty-éri-csatorna környékén 80 m, a dorozsmai homokhát keleti határterületén pedig 85 m, mely nyugati irányban a megyehatárig 120 m-re emelkedik.⁸

A vízrajzra jellemző, hogy a legfontosabb vízfolyás a Maty-ér, mely egykor a Tisza holtága volt. A mainál jóval nagyobb volt a mederzete, mely Dorozsma alatt ágakra bomlott, és a szegedi és algyői határ vízállásaiban végződött.⁹

⁴ Csősz–Mende 2011; Langó–Siklósi 2013.

⁵ Andó 1995, 1. grafikai melléklet.

⁶ Uo., 13.

⁷ Uo., 20.

⁸ Uo., 20. és 5. grafikai melléklet.

⁹ Uo., 27.

Talajtani szempontból elmondható, hogy a homokkal fedett Duna–Tisza közí hátság Tisza-völgygel érintkező keleti peremén, főként a Maty-ér völgyvonalán, művelésre alkalmas mezőszégy vályogtalaj, a Tisza irányában pedig öntéstalajok és löszhátak találhatók.¹⁰

A mikrorégió 8–9. századi településtörténeti előzményei

Az avarok Kárpát-medencei honfoglalását követően a Maros-torkolattal szemben fekvő területen – a rendelkezésünkre álló régészeti adatok alapján – a kora avar korban nem települtek meg, mivel nem ismerünk olyan kora avar kori temetőt, melyet még a 6. században nyitottak meg és használtak volna a 7. század első felében. Csak a 7. század közepén, középső harmadában indult meg a terület benépesítése.¹¹ Erre utal például Szeged-Fehértó A,¹² Szeged-Kundomb és a szeged-öthalmi temető néhány sírjának korai típusú lelete, valamint a Szeged, Kolozsvári térről ismert szórvány, granulációval díszített, aranyozott bronz gömbcsüngős fülbevaló.

A terület nagyobb arányú benépesítése – elsősorban a temetők leletanyaga alapján – a 7. század második felében történt, az egyes temetőkben megfigyelhető, egymástól eltérő temetkezési szokások tanúsága szerint több irányból. Egyes közösségekre (például Szeged-Makkoserdő, Szeged-Kiskundorozsma-Daruhalom-dűlő II., Szeged-Kiskundorozsma-Kettőshatár I.) az egész és a részleges marhatemetkezések, valamint a fülkesírok használata volt a jellemző. Az e temetőket megnyitó közösségek a Tiszántúlról települtek át.¹³

Más közösségek (például Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatár, Szeged-Fehértó A) temetkezési szokására az ételmelléklet-adás volt a jellemző, melyben a szárnyascsonatok dominanciája a meghatározó, ezeket gyakoriságban a sertéscsonatok előfordulása követi.¹⁴ Viszont ezeknél a temetőknél az áldozati állatok mellékelésének aránya eltörpül az ételadás mellett.¹⁵ Regionális vizsgálatok hiányában azt ma még nem tudjuk pontos-

¹⁰ Uo., 24.

¹¹ Kürti 1983, 190.

¹² A terület avar kori temetőiről lásd ADAM 2002 vonatkozó címszavait, melyek szerzője Kürti Béla. Terjedelmi korlátok miatt az egyes temetőkre vonatkozó főbb adatokat és irodalmi hivatkozásokat itt mellőzzük, azok az előbb említett munkában megtalálhatóak. A 2002 óta ismertté vált lelőhelyekre: Béres 2002, 56–62; Vályi 2003; Mészáros et al. 2005, 145–162; Mészáros et al. 2006; Szalontai–Wilhelm 2006, 133–154; Daim 2010; Wilhelm 2010; Szalontai–Károly 2013. A terület avar kori történetéről az itteniekhez képest részletesebben, de más megközelítésben Kürti 1983.

¹³ Bende 2012, 111. j.

¹⁴ Kürti 1983, 201, 296. j; Vályi 2003, 22. j.

¹⁵ Bende 2012, 666.

san meghatározni, hogy ezek a csoportok az Avar Birodalmon belüli migráció keretében honnan érkezhettek.¹⁶

Egy harmadik, nagy valószínűséggel a Kárpát-medencén kívülről, keleti irányból érkező közösséget jelez például a Szeged-Baktó és a Szeged-Fehértó B temető, valamint az átokházi magányos sír. Az egyforma övdíszek és ékszerek nemcsak a temetkezések egyidejűségét, hanem az eddigiektől eltérő, új közösségek megjelenését is jelzik.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezt követően, a 7–8. század fordulója táján népesítik be az addig lakatlan, a Tisza és a Maty-ér menti területeket (Algyő, Tápé, Kiskundorozsma, Szentmihálytelek), és ekkor veszik birtokukba az új közösségek a Duna–Tisza közí hátság keleti szélén fekvő Domaszék, Mórahalom, Zákányszék, Bordány, Röszeke, Pusztamérges és Ruzsa határrészeit is. Így néhány évtizeden belül jelentősen megnőtt a benépesített terület nagysága, a települések száma és a közösségeken belül a lélekszám is. E közösségek anyagi kultúrája a 7. század utolsó harmadától egységesült, uniformizálódott.

Az általunk vizsgálat alá vett mikrorégióon belül a 7. század harmadik harmadától a települési súlypont egyértelműen Szeged határába esik. A különböző területekről érkező, eltérő hagyományokkal rendelkező lakosság településterületileg zárt egységet alkotott a Tisza, a Fehér-tó és a Maty-ér partján. A lakosság 8. századi létszámának növekedését jól jelzi, hogy Szeged északi határában, a Fehér-tó és a Maty-ér partján egy körülbelül 2,5 km-es körön belül nyolc késő avar közösség (temető) létezett (közel) egy időben.

A mikrorégióból ismert nagyszámú temetőt használó közösségek döntő többsége – a temetkezési szokásokban tükröződő mellékletek alapján – földművelő-állattartó életmódot folytatott, csupán két közösség temetője tért el ezektől jelentősen.

A Tisza jobb partján a szegedi révet a sírok kardleletei alapján a 7. század közepe táján a szeged-kundombi és a Szeged-Fehértó A temető férfi tagjai felügyelhették, míg a század harmadik harmadától a Szeged-Fehértó B temető fegyveresei – a kiemelkedően nagyszámú fegyvermelléklet (kard, íj, tegez stb.) alapján – hivatásszerűen katonáskodó „kíséret” tagjai lehettek. Ez utóbbi közösséghez tartozhatott az átokházi magányos sírba üvegbetétes, aranyozott ezüstlemez díszes övvel, ezüst ivókürttel, talpas serleggel és ezüstszerelések szablyával eltemetett férfi.

A temetők döntő többségét (például Szeged-Makkoserdő, Szeged-Fehértó A, Szeged-Öthalom, Szeged-Kiskundorozsma-Kettőshatár I.) folyamatosan használták egészen – a ma régészetiileg követhető időszakig –, a 9. század első harmadáig. Nem tapasztalható semmi változás Nagy Károly Északnyugat-Dunántúl területét érintő hadjárata, vagy a kagáni kincstár kifosztása, akárcsak Krum, és később Omurtag bolgár kán katonai akciója kapcsán. Az Avar Kaganátus területének szétszakadása nem jelenthette a lakosság nyomtalan eltűnését.

A bolgár kézben lévő dél-erdélyi bányákban kitermelt só¹⁷ a feltételezések szerint a Maroson kerülhetett el a folyó tiszai torkolatáig, majd onnan morva területre

¹⁶ Bende 2006, 101.

¹⁷ Kristó 1971, 47.

a 890-es évek első felében.¹⁸ Ugyanakkor se a Maros mentén, se a vizsgált területen nem lehet kimutatni a bolgár vagy a Karoling-peremkultúra jellemző leletanyagát, így bármilyen fennhatóságra vagy befolyásra se régészeti, se nyelvészeti bizonyíték nem áll rendelkezésre.

A Duna–Tisza köze és benne a Maros-torkolattal szembeni kistáj – avar lakossággal együtt – valószínűleg ütközőzóna szerepét játszotta a Frank és a Bolgár Birodalom közt. A területen új etnikai, katonapolitikai helyzetet a magyarság 9. századi megjelenése jelentett.

A terület a 10–11. században

A mikrorégió 10–11. századi régészeti lelőhelyei

A mikrorégió tágabb környékének, Csongrád megye délnyugati negyedének 10–11. századi településtörténetét először Kürti Béla foglalta össze.¹⁹ Munkájának megjelenése óta ugyan nem telt el hosszú idő, de a megyében és a vele szomszédos Bács-Kiskun megye déli felében előkerült újabb sírok és temetők, illetve a róluk szóló híradások szükségessé teszik a terület településtörténetéről általa megfogalmazottak felülvizsgálatát. A Maros-torokkai szembeni területről közel 40, 10. századra keltezhető sír- és temetőhelyet ismerünk.

1. Algyő, Távvezetékindító-állomás²⁰
2. Algyő-258. kútkörzet²¹
3. Ásotthalom (Szeged-Alsótanya-Város-tanya)²²
4. Ásotthalom (Szeged-Királyhalom)-Rívói erdő²³
5. Ásotthalom (Szeged-Királyhalom-473. sz. tanya)²⁴
6. Bordány (Kiskundorozsma-Kistemplomtanya)-Dudás-tanya²⁵
7. Bordány-belterület²⁶

¹⁸ Szegfű 1983, 247.

¹⁹ Kürti 1983; Kürti 1994; Kürti 1994a; Kürti 1997.

²⁰ Deák 2010, 128.

²¹ Kürti 1994, No. 1; Kürti 1996; Kürti 1997; Kürti 1997a; Kürti 1998, 15–36; Kürti 2001; Vörös 2000; Szathmáry et al. 2015.

²² Kürti 1994, No. 2.

²³ Uo., No. 3.

²⁴ Uo., No. 4; Fári 1992, 221.

²⁵ Uo., No. 5.

²⁶ Uo., No. 6.

8. Bordány-Mező-dűlő²⁷
9. Domaszék (Szeged)-Bojárhalom²⁸
10. Domaszék (Szeged-350. sz.)-Nógrádi-tanya²⁹
11. Mórahalom (Szeged-Királyhalom)³⁰
12. Röske (Szeged-Alsótanya)-Feketeszél³¹
13. Röske-Ladányi-dűlő³²
14. Röske-Nagyszéksós-685³³
15. Ruzsa (Szeged-Ruzsajárás, Csorva)-Szabó Mihály földje³⁴
16. Sándorfalva-Eperjes³⁵
17. Szatymaz (Szeged)-Jánosszállás-Gróf Árpád földje³⁶
18. Szatymaz-Jánosszállás-Katona part³⁷
19. Szatymaz-Jánosszállás, 1980³⁸
20. Szatymaz-Őszeszek³⁹
21. Szeged-Csongrádi út⁴⁰
22. Szeged-Kiskundorozsma-Gépállomás⁴¹
23. Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát⁴²
24. Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom⁴³
25. Szeged-Kiskundorozsma-Jerney-téglagyár⁴⁴
26. Szeged-Kiskundorozsma-Subasa⁴⁵
27. Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő⁴⁶
28. Szeged-Öthalom, 1879⁴⁷

²⁷ Uo., No. 7.

²⁸ Uo., No. 11; Fári 1992, 219; Kürti 2000, 319–325; Fári et al. 2001, 403–408; Kovács 2013, 546.

²⁹ Fári 1992, 220; Kürti 1994, No. 12.

³⁰ Kürti 1994, No. 21.

³¹ Uo., No. 22.

³² Uo., No. 23; Kovács 1996, 51, 65; Kürti 1997a, 132.

³³ Bende et al. 2002, 355.

³⁴ Kürti 1994, No. 25.

³⁵ Uo., No. 26; Fodor 1996, 348–351.

³⁶ Kürti 1994, No. 27.

³⁷ Uo., No. 28; Kovács 2013, 549.

³⁸ Kürti 1994, No. 29.

³⁹ Uo., No. 30.

⁴⁰ Uo., No. 31; Kürti 1996, 59–64.

⁴¹ Kürti 1994, No. 15; Nagy 1995, 67, 14. grafikai melléklet.

⁴² Lőrinczy–Türk 2011; Kovács 2013, 549.

⁴³ Bende et al. 2002; Kovács 2013, 549.

⁴⁴ Kürti 1994, No. 17; Nagy 1995, 67, 70, 14. grafikai melléklet.

⁴⁵ Bende et al. 2013; Kovács 2013, 550 (rossz lelőhely-elnevezéssel).

⁴⁶ Kürti 1994, No. 18; Nagy 1995, 67, 14. grafikai melléklet.

⁴⁷ Kürti 1994, No. 32; Türk–Lőrinczy 2015.

29. Szeged-Öthalom, 1950⁴⁸
30. Szeged-Öthalom, V. homokbánya⁴⁹
31. Szeged–Szabadka, Négyhalom-dűlő⁵⁰
32. Szeged-Székhalm⁵¹
33. Tápé-Sertéstelep⁵²
34. Tompa-Körösoldal⁵³
35. Üllés-Petőfi-dűlő 106⁵⁴
36. Üllés-Árpád-dűlő⁵⁵
37. Zsombó-Bába-dűlő⁵⁶
38. Zsombó-Ménészjárás-dűlő, Kossuth u.⁵⁷

A mikrorégió 10. századi temetkezéseinek sajátosságai

1. *Magányos sírok és szállási temetők.* A rendelkezésünkre álló adatok alapján az általunk vizsgált mikrorégió 10. századi temetkezéseinek egyik sajátossága a „magányos” sírok⁵⁸ és a kis sírszámú, úgynevezett szállási temetők⁵⁹ dominanciája. 25 lelőhelyről, a lelőhelyek kétharmadából – s mondanivalónk szempontjából most ez a lényeg – csak egyetlen temetkezés ismert. Eltekintve a részletek ismertetésétől, hajlunk arra, hogy azok a 2–6 síros temetők, ahonnan csak felnőttek sírjait ismerjük, valójában a közepes sírszámmal jellemezhető temetők sorába tartoznak. A régi ásatások esetében többször is előfordulhatott – mint például Bojárhalomnál –, hogy a gyermeksírokat nem vették észre. Négy, feltártnak tartott temetőben 13–18 sír volt (Szatymaz-Jánosszállás, Szeged-Csongrádi út, Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát, Szeged-Öthalom, 1950).

A Csongrád megye nyugati felére jellemző megtelepedésre utaló adatokat jól kiegészítik a Duna–Tisza közti Homokhátság Bács-Kiskun megyei részéből ismert magányos sírok és kis sírszámú temetők, nyugati irányban a Dunáig, északi irányban Soroksárig.⁶⁰

⁴⁸ Kürti 1994, No. 32.

⁴⁹ Türk–Lőrinczy 2015.

⁵⁰ Mesterházy 1996, 353; Horváth 2005, 136.

⁵¹ Kürti 1994, No. 33.

⁵² Uo., No. 37.

⁵³ Varga 2011, 92. j.

⁵⁴ Kovács 1989, 91.

⁵⁵ Bende et al. 2002, 355.

⁵⁶ Lőrinczy–Szalontai 1993, 296; Bende et al. 2002, 356.

⁵⁷ Bende et al. 2013.

⁵⁸ Bende et al. 2002, 357; Lőrinczy–Türk 2011, 431.

⁵⁹ Kovács 2013, 521–530.

⁶⁰ H. Tóth 1990; Horváth 1993; Révész 2001; Varga 2011. A fent vázolt képet jól kiegészíti, hogy az észak-bácskai 10. századi sírok is többnyire magányosak, vö. Lovász–Czékus 2006, 299.

A Duna–Tisza közén, s annak főként a déli felén a „magányos” sírok és a rangos, kis sírszámú (szállási) temetők száma lényegesen meghaladja a nagy sírszámú, folyamatosan használt temetőkét.

2. *Az elhunytak életkori és nemi jellemzői.* A vizsgálatba bevont magányos sírok és szállási temetők másik sajátossága az elhunytak életkori és nemi aránytalansága. A Szeged-Algyőn és Sándorfalva-Eperjesen feltárt temetőkön kívül 36 lelőhely 116 temetkezéséről van több-kevesebb információnk. A rendelkezésre álló – elsősorban antropológiai, másodsorban régészeti – anyag tanúsága szerint 42 férfit, 26 nőt és 9 gyermeket lehetett azonosítani. A döntő módon az elmúlt két évtizedben feltárássra került leletanyag antropológiai vizsgálatai során⁶¹ 48 esetben sikerült az elhunytak elhalálozási életkorcsoportját meghatározni: 8 *inf.* I–II, 2 *juvenis*, 7 *adultus*, 3 meghatározhatatlan korú felnőtt, 21 *maturus*, 6 *senium* életkorú. Ezek alapján az érett felnőtt korcsoportban elhunytak aránya kiemelkedően magas. Ezen belül az embertanilag vizsgálható férfiak 75%-a *maturus* és *senium* életkorcsoportban halt meg. Az érett felnőtt életkorcsoportban elhunytak területen belüli eloszlása egyenletesnek mondható (már amennyire ennek megállapítására lehetőséget biztosít a régi feltárásokból származó antropológiai leletanyag hiánya). Ugyanez állapítható meg a *maturus* és *senium* életkorcsoportban elhunyt férfiak esetében is, a magányos síroknál és a kis sírszámú temetőknél egyaránt.

3. *Fegyvermelléklet-adás.* A vizsgálatba bevont lelőhelyek több mint 56%-ban, 21 temető 41 sírjában került elő fegyver. Öt lelőhely 5 sírjából csak nyílhegyek – mind régi feltárásból vagy szórványként, illetve bolygatott sírból – kerültek elő, hasonlóan a négy, csak csontmerevítő íjat tartalmazó temetkezéshez. Legnagyobb számban – és ezt a régió harmadik sajátosságaként határozhatjuk meg –, 10 temető 19 sírjából (a férfisírok 45%-ában) került elő – 11 esetben vasmerevítéses, 3 esetben csontos szájú – tegez, nyílhegyekkel együtt. A tegezekkel együtt 15 temetkezésből kerültek elő az íjat merevítő csontlemezek. A *maturus* és *senium* korban elhunyt férfiak 50%-a mellé temettek el – döntő többségében – vasmerevítő tegezt nyílvevesszőkkel és csontmerevítéses íjakat. Szálfegyver – három szablya, két szablyamarkolatú kard és egy kétélű kard – 5 temető 6 férfisírjából (14%) került elő. A teljes területen megfigyelhető a fegyvermelléklet-adás szokása (csontos íj+tegez+nyílhegyek), ezek bizonyos fokú koncentrációja vasmerevítéses tegezek esetében csupán Szeged-Óthalom, V. homokbánya, szálfegyverek és tegez tekintetében a Szeged-Csongrádi úti temetőben valószínűsíthető.

4. *Részleges lovas és lószerszámos temetkezések.* A területről ismert 37 lelőhely több mint kétharmadáról, 28 lelőhely 36 sírjából került elő lovas vagy lószerszámos temetkezésre utaló lócsont, illetve régészeti leletanyag. Ezek alapján – a bizonytalan sírokat nem számítva – a területről ismertté vált temetkezések több mint 30%-a tartalmazott részleges

⁶¹ Marcsik 2015.

lovak sírt, ami az országos elfogadott 10%-os átlag⁶² háromszorosa! Még az egyes temetők, temetőrészletek 15–20%-os lovassír-gyakoriságának⁶³ is másfél–kétszerese.

A területünkön – ahogy a Kárpát-medence magyarok által megszállt területén általában – a 9–10. században a részleges lótemetkezések esetében a lovakat mindig a mellső és a hátulsó lábtőizületnél fejtették szét, bőrből hagyva a koponya mellett a négy lábcsontot is. A lómaradványok sírban való helyzete egységesnek tűnik, mindegyik a sír láb felőli, keleti feléből került elő, a lókoponya és a négy lábcsonthelyzetét tekintve árnyalatnyi különbségekkel. Az antropológiai meghatározások és a régészeti leletanyag alapján részleges lótemetkezés 23 férfisírból került elő, döntő többségük *maturus* vagy *senium* korú férfiak (11 esetben) és nők (5 esetben) mellékleteként.

A részleges lovas temetkezés mellett lószerszámos temetkezés csupán 10 lelőhely 12 temetkezéséből valószínűsíthető, mivel régészeti feltárás során csak 5 sírből került elő lószerszám, a többi esetben a lószerszámzat egyes részei szórványként kerültek a múzeumi gyűjteménybe. A vizsgált területen általánosnak mondható a lábhoz tett részleges lovas és lószerszámos temetkezés.

Összegezve megállapíthatjuk, a mikrorégió területén előkerült magányos sírok között és a kis sírszámú temetőkben kiemelkedően magas az idős korban elhunyt felnőttek, ezen belül a férfiak aránya. A férfisírok döntő többségében fegyver – leggyakrabban vas-merevítő tegez nyílvezszőkkel és csontmerevítőes íjakkal – került elő, és ezek részleges ló- vagy lószerszámos temetkezést is tartalmaztak.

A mikrorégió településtörténeti sajátosságairól

A Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalának 10. századi temetkezései a terület keleti felében sűrűsödnek, a nyugati részen ritkábbak a lelőhelyek. A megtelepedést több, egymástól részben független tényező – talajtani, vízrajzi okok, korabeli úthálózat stb. – határozhatta meg. Ilyen például a terület keleti és nyugati felének természetföldrajzi különbözősége. Dorozsmától északra és nyugatra, a Dorozsma-Majsai-homokhát területén fekvő községek – Ásotthalom, Bordány, Mórahalom, Ruzsa, Üllés, Zsombó – területén csak 1–2 temetkezés került elő, míg Szatymaz határának déli, Kiskundorozsmával szomszédos részén, Szegeden, Kiskundorozsmán és Röszkén, a Tisza egykori mellékfolyói által bejárt területen sűrűsödnek a lelőhelyek.

A talajadottságokat tekintve a kiskundorozsmai temetkezések a Tisza menti vályogos, löszös talajon helyezkednek el, míg az ásotthalmi, az üllési, a ruzsai és a pusztamérgesi, nem is beszélve az utóbbival közvetlenül szomszédos balotapusztai, valamint a kiskunhalasi lelőhelyekről, a Duna–Tisza közti Homokhátságon kerültek elő. Amennyiben ezek közel egyidősek, így ebben az esetben a megtelepedés szempontjából nincs

⁶² Vörös 2013, 327.

⁶³ Uo.

értelme különbséget tenni a talajadottságok között, hiszen például a kiskundorozsmai és a kiskunhalasi talaj minőség szempontjából eltérő volt, az előző löszös, az utóbbi homokos, mégis azonos időszakban – a temetkezési szokások és a régészeti leletanyag alapján – hasonló társadalmi állású közösségek települtek meg az egymástól eltérő talajfajtákon. Lényegesebb szempontnak tűnik azonban a megfelelő minőségű és mennyiségű víz jelenléte vagy hiánya.

Erre kitűnő példa a kiskundorozsmai lelőhelyek fekvése. A temetőkhöz tartozó szállások, települések a környék legjobb minőségű réti/löszös talajú területein, a vizek közvetlen közelében lehettek, hiszen a temetők is innen ismertek. A Szeged-Kiskundorozsma-Gépállomás és a Szeged-Kiskundorozsma-Jerney-téglagyár területéről ismert sírok a Nagy-Maty-ér nyugati partjáról, a szeged-kiskundorozsma-hosszúhátj és a hosszúhát-halomi a Kis-Maty-ér végétől, míg a szeged-kiskundorozsma-subasai ez utóbbi oldalágának nyugati partjáról került elő. A szeged-kiskundorozsma-vöröshomok-dűlői sírban fekvő férfi szállása – a földrajzi közelségük alapján – a Syha-tó vagy a Nagy-széki-tó partján lehetett.

Zárójelben kell megjegyeznünk, hogy a Duna–Tisza közére jellemző – vizsgálatainkból most kihagyott –, szórványos és rövid ideig tartó megtelepedésre utaló temetkezésektől, temetőktől jelentősen eltérő, a Tisza menti sávban fekvő Szeged-Algyőn⁶⁴ és Sándorfalva-Eperjesen⁶⁵ feltárt, hosszabb ideig tartó és folyamatos használatra utaló, viszonylag magas sírszámú temetők használatának és felhagyásának is lehet éghajlattani magyarázata.

A 9–10. század folyamán csapadékszegény, száraz klimatikus periódussal számolnak.⁶⁶ Ennek egyik lehetséges dél-alföldi igazolását látjuk abban, hogy a Szeged környéki temetők közül ez a két temető igen alacsonyan fekvő területen került elő: az algyői 80,5 m, a sándorfalvi 79,5–80 m-es tengerszint feletti magasságon. Mint közismert, a száraz, csapadékmentes, meleg időszakban az álló- és folyóvizek szintje süllyed, az erek elapadnak, a tavak és a mocsarak összehúzódnak. Ugyanakkor például a kiskundorozsmai és a zsombói sír környezetében a mélyebb területek is több méterrel magasabban fekszenek, mint az algyői és a sándorfalvi temetők környezetükből alig kiemelkedő dombjai. Ezek szerint, ha szárazság volt, a népesség nem a Duna–Tisza közti Homokhátság belső területeit szállta meg, hanem a magasabb vízhozamú folyók vagy nagyobb kiterjedésű tavak közelébe települt.⁶⁷

A 10. századra keltezhető magányos sírok és kis sírszámú temetők ezektől a temetőktől külön értékelendők. Jelzi a területet megszálló közösségek közötti különbséget

⁶⁴ Kürti 1980.

⁶⁵ Fodor 1985.

⁶⁶ Györffy–Zólyomi 1994, 13–38.

⁶⁷ Jelzésértékű, hogy míg a kiskundorozsmai lelőhelyek közvetlen környezetében az első katonai felmérés készítése idején élővíz volt, addig az algyői és a sándorfalvi temető helyén összefüggő vízjárta területet jelöl a térkép.

például a szűkebb régióban előkerült érmés temetkezések magas aránya a magányos és kis sírszámú temetőkben, míg a pénzek hiánya a szeged-algyői, illetve egyetlen átlukasztott és nyakban hordott érme előfordulása a sándorfalva-eperjesi temetőben.

Az antropológusok véleménye szerint a Tisza – az embertani jellegek szempontjából – nem volt szigorú értelemben vett határvonal.⁶⁸ A Tisza menti temetők jobban hasonlítanak a tiszántúliakra, mint a Duna–Tisza közeikre, ami újabb bizonyíték arra, hogy a Duna–Tisza közének Tisza menti sávját nagy valószínűséggel a Tiszántúlt megszálló népesség telepítette be – hasonlóan a terület 7. század második felében történt benépesítéséhez⁶⁹ –, s a temetők felhagyását követően az algyői és a sándorfalvi közösség nagy valószínűséggel a Tiszántúlon lelhetett új szállásterületre.

Az eddigiek ismeretében felmerül a kérdés, hogy vajon a bojárhalom–jánosszállási csoport⁷⁰ valóban elválasztható-e a Duna–Tisza közén megfigyelt magányos és úgynevezett szállási temetők⁷¹ lelőhelyein belül. Véleményünk szerint ez a megkülönböztetés – a földrajzi közelségen és távolságon kívül – ma már nem tartható. A csoporthoz sorolt temetők például eltérő talajadottságokkal rendelkező területeken feküdtek. Az itt-ott megmutatkozó sűrűsödésüknek és ritkulásuknak inkább település- és kutatástörténeti magyarázata lehet. A rozettás lószerszámveretek elterjedése alapján a Duna–Tisza közén körülhatárolt déli csoport, amelynek területe a Maros-toroktól Kiskunhalasig terjed,⁷² éppúgy ellentmond a területen belüli csoportok elkülönítésének, mint a területre jellemzőnek mondható, kiemelkedően gazdag női sírok előfordulása: Balotaszállás,⁷³ Domaszék (Szeged)-Bojárhalom,⁷⁴ Bugac-Alsómonostor (Bugacmonostor),⁷⁵ Szatymaz (Szeged)-Jánosszállás-Gróf Árpád földje 21. sír,⁷⁶ Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát 595. sír.⁷⁷

Történeti kitekintés a mikrorégióban: a nemzeti szállásterület kérdése

A Duna–Tisza köze és annak déli fele a 800-as évek végén került a Kárpát-medencét megszálló Árpád népének fennhatósága alá, de a terület tényleges benépesítése – a Duna és a Tisza menti sávot kivéve – csak a 10. század második harmadának végén vagy harmadik negyedében, fokozatosan történhetett meg. A régészeti, a történeti és az éghajlat-

⁶⁸ Guba–Szathmáry 1999, 11.

⁶⁹ Bende 2012, 111. j.

⁷⁰ Kürti 1994, 373.

⁷¹ Kovács 2013.

⁷² Révész 2001, 68.

⁷³ Révész 2001.

⁷⁴ Reizner 1891; Kürti 2000.

⁷⁵ Szabó 1941, 286.

⁷⁶ Kürti 1994, 375.

⁷⁷ Lőrinczy–Türk 2011, 421–424.

tani adatok alapján valószínűsíthető, hogy a bodrogi közeli népesség az éghajlatváltozás és politikai indokok alapján elköltözött korábbi szállásterületéről, és legalábbis egy részük a Duna–Tisza köze déli felén települt le. A területet vélhetően ez a népesség azért csak a 10. század második felének kezdetén vagy a század harmadik negyedében kezdte benépesíteni, mert korábban valószínűleg kevésbé volt alkalmas a megtelepedésre.

Feltételezhető, hogy az algyői⁷⁸ és a sándorfalvi temető használata akkor szűnt meg, amikor megkezdődött a belső, a Tisza völgyétől távolabbi – magasabban fekvő – területek megszállása, benépesítése, s ez az esemény összekapcsolható az időjárás rövid távú változásával. Azaz a csapadékosabbá váló éghajlat idején a bodrogi közeli, és esetünkben a Tisza alsóbb folyása menti területek (Sándorfalva, Algyő) nedvesebbek, tocsogósabbak lettek, tehát alkalmatlanok a további tartózkodásra.⁷⁹

Erre utal a Duna–Tisza között eddig ismertté vált magányos sírok vagy néhány síros temetők nagy száma és a hosszabb ideig folyamatosan használt 10. századi temetők hiánya. A fentiek alapján a terület betelepítésének más volt a menete és a jellege, mint például a Tiszántúl azonos földrajzi sávjában, ahol a temetők többségének folyamatos használata a megtelepedés zavartalanságáról vall.⁸⁰

A Duna–Tisza köze belső területein való megtelepedés nem tarthatott sokáig, mert a megnyitott temetők első sírjait nem követték újabb temetkezések, a temetőket rövid időn belül elhagyták, és a népesség minden valószínűség szerint továbbköltözött. Ennek oka lehet politikai, de a megtelepedésre, illetve a hosszabb távú megélhetésre alkalmatlan természetföldrajzi tényezők is indokolhatták. A kényszerből idetelepült közösségek alkalmasabb időpontban kedvezőbb adottságú területekre vándoroltak. A Maros-torokkal szembeni régió területén e magányos és kis sírszámú temetőktől független új temetők nyitása alapján a század negyedik negyedében⁸¹ vagy az ezredforduló táján új jövevényeket tétélezhetünk fel.⁸²

A fentiek alapján a Duna–Tisza között a 10. században történt megtelepedésnek, illetve a temetők rövid időn belüli felhagyásának és a területről történő elköltözésnek az indokát nem elsősorban, vagy nem feltétlenül politikai változásokban látjuk, hanem a terület kedvező természetföldrajzi adottságainak hiányában.⁸³ Hasonlóan érvelt Takács Miklós is a szomszédos Bácska és Bánát területén megfigyelhető 10–11. századi meg-

⁷⁸ „Úgy tűnik, 970 táján lezárul az algyői és a két öthalmi temető, ekkor kezdődik a kiskundorozsmai határ benépesítése, megindulnak az első temetkezések a Szeged-Csongrádi úti és a makkoserdei temetőkben.” Kürti 1983, 271.

⁷⁹ Bende et al. 2002, 376.

⁸⁰ Kürti 1994, 378.

⁸¹ Például Kiskundorozsma nyugati határterületén a 11. században indul meg a terület betelepítése és a temetők nyitása (Kürti 1994, 378).

⁸² Bende et al. 2002, 377.

⁸³ Mivel a vizsgált temetők felhagyásának felső időhatára a 970-es évekhez húzható meg a régészeti keltezés alapján, fenti megállapításunk ellenére nem zárhatjuk ki a politikai hátteret sem, hiszen Géza fejedelem államszervező harcai ekkor foly(hat)tak.

telepedési anomáliák esetében.⁸⁴ Megállapításunkat az az általános megfigyelés is alátámasztja, mely szerint a 10–11. századi településterület folyóvölgyekhez való igazodása a Kárpát-medence teljes területén egyformán megállapítható.⁸⁵

A Kiskundorozsma tágabb környékéről ismert 10. századi temetkezéseket a Dorozsma nemzetséggel kötötták össze.⁸⁶ Véleményünk szerint ez a feltételezés jelenleg nem bizonyítható, mivel a Dorozsma tágabb határában előkerült és a 10. század harmadik negyedére keltezhető temetkezések nem kapcsolhatók össze egyértelműen a 10. század végén vagy a 11. század elején nyitott, úgynevezett köznépi temetőkkal. A hagyományos régészeti keltezési módszerek nehézségei miatt nem tisztázott ma még a vizsgált területen a soros elrendezésű köznépi temetők felső időhatára sem, illetve kapcsolatuk a 11. század végén nyitott, templom körüli temetőkkel. A területet később birtokló Dorozsma nemzetségről a legkorábbi forrásadat pedig nem korábbi a 13. század elejénél.⁸⁷

Tágabb történeti kitekintés: adatok a 10. század közepi fejedelmi szálláshely kérdéséhez

A vizsgált mikrorégió – főként női sírokból származó – kiemelkedő gazdagságú, többnyire a 10. század közepére, második felének elejére keltezhető leletei kapcsán meg kell említenünk Makk Ferencnek a területet is érintő történeti koncepcióját. A 10. századi fejedelmi szálláshely meghatározása tekintetében úgy vélte, hogy miután a Felső-Tisza-vidéken a század derekán megszűnt a fejedelmi szállásterület,⁸⁸ az rövid időre – a 970-es évek elejéig – a Duna–Tisza közére tevődött át. Később, a bizánci fenyegetettség hatására került az Északkelet-Dunántúlra, a Fehérvár–Esztergom–Óbuda háromszögbe.⁸⁹ Bár a 10. századi fejedelmi szállásterület kérdése régészeti úton véleményünk szerint egyelőre nem vizsgálható, a Felső-Tisza-vidék és a Dél-Alföld korabeli régészeti és antropológiai hagyatékában mutatkozó hasonlóságokat már korábban is összefoglaltuk és felhívtuk rá a figyelmet.⁹⁰ Elmondhatjuk, hogy a 950–970-es évekből kiemelkedő gazdagságú leleteket (is) ismerünk a vizsgált régióból, ráadásul többnyire kis sírszámú, feltehetően rövid ideig használt temetőkből. Ezek jórészt egységesen a 10. század második felére, középső

⁸⁴ Takács 2013, 654.

⁸⁵ Legutóbb hasonló következtetésre jutott: Takács 2013, 656.

⁸⁶ Bálint 1968, 66–68; Kürti 1993, 25; Kürti 1994a, 166; Mesterházy 1996, 783; Mesterházy 1998, 31.

⁸⁷ Petrovics 1995, 81.

Dolgozatunk kísérlet arra, hogy az eddigieknél árnyaltabb képet rajzoljunk a Duna–Tisza köze déli felének 10. századi történetéről, nem csupán a régészeti tárgytípológia, de a társtudományok eredményeit is felhasználva. Ha ez a kép legjobb szándékunk ellenére is hézagos, annak elsősorban a területről előkerült régészeti forrásanyag töredékes feltártsága, hiányos dokumentációja, valamint közöletlen volta az oka.

⁸⁸ Révész 2014, 96.

⁸⁹ Makk 2004.

⁹⁰ Bende et al. 2002, 375, 76. j.

harmadára keltezhetőek, a gazdag mellékletű női sírokban feltárt nemesfém pedig feltehetően a 940-es évek hadjárataiból származik. Az írott források és a sírokban feltárt pénzek alapján a honfoglalók ebben az időszakban jutottak a legnagyobb mennyiségben nemesfémhez.

Ebben a horizontban megfigyelhető nagyszámú magányos sír, illetve szállási tetető („temetőkezdemény”) véleményünk szerint arra utal, hogy az itt megtelepült – többségében feltehetően a Felső-Tisza-vidékről átköltözött – népesség itt-tartózkodása néhány évtized után, a 10. század utolsó harmadában megszakadt.

A hatalomváltás tehát a Maros-torkolat nyugati oldalán folyamatosan ment végbe a 9. század utolsó harmadában. Bár az avar kori népességet mind a hagyományos antropológiai, mind pedig az archaeogenetikai módszerekkel sikerült nyomokban kimutatni a 10–11. századi népességben, még további kutatásokra van szükség az átmenet folyamatának antropológiai magyarázatára. A Homokmégy-Székesen feltárt nagy sírszámú 10–11. századi temetőben az avar kori temetkezési rítus több eleme (például sírpítményes temetkezések stb.) kimutatható.⁹¹ Így az avar továbbélés kérdésének⁹² az eddigieknél árnyaltabb megválaszolására a Dél-Alföld Duna–Tisza közti részén jó esély mutatkozik a jövőben.

Ugyanakkor a Maros-torkolat valóban stratégiai jelentőségű terület volt, melynek birtoklása az átkelőhelyek, kereskedelmi és/vagy hadi utak csomópontjában kulcsfontosságú lehetett. Ezt látszik alátámasztani a nagyszámú fegyvermellékletes sír koncentrációja – melyek aránya a Felső-Tisza-vidéken megfigyeltékhez hasonló – a szeged-őthalmi és a Szeged-Csongrádi úti temetőben. Amennyiben az általunk bemutatott sírok kronológiája helytálló,⁹³ a jövőben az írott források adatai mellett régészeti leletekkel is tudunk érvelni a magyar honfoglalás tudatos, folyamatszerűen végrehajtott voltára, mely a 9. század 60/70-es éveitől megkezdődhetett.

Az általunk bemutatott, korainak tűnő radiokarbon-adatok azonban meglepő összhangban vannak a magyarok Kárpát-medencei feltűnésének az írott forrásokban megőrződött adataival. A Kárpát-medence tudatos birtokba vételének folyamatára is utalnak ezek az adatok, mivel úgy tűnik, hogy nem a teljes magyar katonai kontingens tért vissza innen a 895 előtti hadmozdulatokból az ekkor a Dnyeper folyó középső folyása mentén lévő magyar szállásterületekre. Amennyiben ez valóban így volt, és erről a szomszédos hatalmak is tudtak, akkor az megkönnyíthette az etelközi besenyő támadás megszervezését és sikerét.

Az elmúlt években teljes egészében feltárt temetők elemzésének megbízható adataival újabb elemeket sikerült a helyükre illeszteni a mikrorégió 10–11. századi törté-

⁹¹ Gallina–Varga 2013, 128.

⁹² Varga 2013, 316.

⁹³ Bende et al. 2002; Lőrinczy–Türk 2011; Bende et al. 2013; Türk–Lőrinczy 2015.

netét illetően,⁹⁴ melyek ugyanakkor számos általános kérdést vetnek fel a teljes Kárpát-medence 10. századi időszakát illetően is.

A folyamatos, újabb értékelésekre már csak azért is szükség lesz, mert a legfrissebb eredmények ugyanakkor a megválaszolandó kérdések számát is szaporították: az archaeogenetikai vizsgálatok meglepő eredményei⁹⁵ teljesen más egykori „temető kialakítási” rendszert feltételeznek, mint azt korábban gondoltuk. Hogy ennek kronológiai és/vagy „hitvilági”, esetleg politikai (telepítés) okai voltak, egyelőre nem tudjuk. Választ azonban továbbra is csak a mikrorégiós régészeti, és a mai ismereteink alapján régészeti-leg érdemben nem vizsgálható kérdések (például évtizedes pontosságú keltezés) természettudományos kutatásainak folytatásától remélhetünk, melyekből egyszer kirajzolódik majd a teljes Kárpát-medence 10. századi településtörténeti képe.

Irodalom

ADAM9 2002

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg.: József Szentpéteri. Budapest, 2002. (Varia Archaeologia Hungarica 13.)

Andó 1995

Andó Mihály: Természetföldrajzi viszonyok. In: *Kiskundorozsma – Tanulmányok.* Szerk.: Kövér Lajos–Tóth Sándor László. Szeged, 1995, 13–36.

Bálint 1968

Bálint Csanád: Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalmon. – *Mogili iz epohi zavojevanyija na Öthalom pro gor.* Szeged. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1968, 47–90.

Bálint 1991

Bálint, Csanád: *Südungarn im 10. Jahrhundert.* Budapest, 1991. (Studia Archaeologia 11.)

Bende 2006

Bende, Livia: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. – *Burial customs in the second half of the avar age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.* *Arrabona* 44/1 (2006) 87–110.

Bende 2012

Bende Livia: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. – *Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätaawarezeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreisch/Körös–Theiß–Tisza und Mieresch/Maros.* In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére.* – *Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.* Hrsg.: Vida, Tivadar. Budapest, 2012, 645–678.

⁹⁴ Lőrinczy–Türk 2011; Türk–Lőrinczy 2015.

⁹⁵ Csősz–Mende 2011; Lőrinczy–Türk 2011, 440; Csősz–Mende 2015.

Bende et al. 2002

Bende Livia–Lőrinczy Gábor–Türk Attila: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-Halomról. – Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 351–402.

Bende et al. 2013

Bende Livia–Lőrinczy Gábor–Türk Attila: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldaláról. Régészeti adatok egy saltovói párhuzamú tárgyítípus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz. – A unique find with Saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 25–68. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Béres 2002

Béres Mária: A régészeti múlt. In: *Szatymaz földje és népe*. Szerk.: Péter László. Szeged, 2002, 56–62.

Csősz–Mende 2011

Csősz Aranka–Mende Balázs Gusztáv: Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát lelőhely 10. századi népességén. – Archäogenetische Untersuchung der Bevölkerung des 10. Jh. am Fundort Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 505–510.

Csősz–Mende 2015

Csősz Aranka–Mende Balázs Gusztáv: Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Szeged-Öthalom lelőhelyek 10. századi népességén. In: Türk Attila–Lőrinczy Gábor: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Szerk.: Türk Attila–Lőrinczy Gábor. Budapest, megjelenés alatt. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.

Daim 2010

Daim, Falko: Kaiser, Vogel, Rankenwerk. Byzantinischer Gürteldecor des 8. Jahrhunderts und ein neufund aus Südungarn. In: *Der Aufsatz wurde veröffentlicht unter: Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*. 3. Mainz, 2010, 277–330. (Peripherie und Nachbarschaft. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseum 84.)

Deák 2010

Deák Andrea: Algyő-Távvezetékindító állomás. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, 2010, 128.

Fári 1992

Fári Irén: Régészeti leletek és ásások híre a szegedi napilapokban. – News about archaeological finds and excavations in the Szeged daily papers. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1989–1990/1 (1992) 203–230.

Fári et al. 2001

Fári Irén–Kőhegyi Mihály–Szalontai Csaba: Reizner János és Hampel József levelezése. – Der Briefwechsel von János Reizner und József Hampel. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* – *Studia Archaeologica* 7 (2001) 393–440.

Fodor 1985

Fodor István: Honfoglalás kori temető Sándorfalván. – Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva. *Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum* 5 (1985) 17–33.

Fodor 1996

Fodor István: Sándorfalva. In: *A honfoglaló magyarság*. Szerk.: Fodor István. Budapest, 1996, 348–351.

Gallina–Varga 2013

Gallina Zsolt–Varga Sándor: 10–11. századi köznépi temető Homokmégy–Székesen. – Das Gräberfeld des gemeinen Volkes aus dem 10.–11. Jahrhundert von Homokmégy–Székes. In: *Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 127–142. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Guba–Szathmáry 1999

Guba Zsuzsanna–Szathmáry László: Honfoglalás kori népességünk regionális mintázata. – Regional pattern of the conquering Hungarian population. *Anthropológiai Közlemények* 40 (1999) 3–13.

Györffy–Zólyomi 1994

Györffy György–Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, 13–38.

H. Tóth 1990

H. Tóth Elvira: Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989). – Archäologische Funde von vier Jahrzehnten (1949–1989). *Cumania* 12 (1990) 81–232.

Horváth 1993

Horváth M. Attila: Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből. – Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 321–350.

Horváth 2005

Horváth Ciprián: Hólyagos és négygömbös fejű gyűrűk honfoglalás kori sírokban. – Special rings found in the graves dating to the time of the settlement of Hungarians in the Carpathian basin. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 2004 (2005) 121–148.

Kovács 1989

Kovács, László: *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit*. Budapest, 1989. (Fontes Archaeologici Hungariae.)

Kovács 1996

Kovács Tibor: Régészeti emlékek. In: *Röske földje és népe*. Szerk.: Péter László. Szeged, 1996, 25–77.

Kovács 2013

Kovács László: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. – Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die vorgeschichte. Ein Abriss. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 511–604. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Kristó 1971

Kristó Gyula: A középkori Tápé. In: *Tápé története és néprajza*. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 1971, 47–56.

Kürti 1980

Kürti Béla: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. – Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–1979/1 (1980)* 323–345.

Kürti 1983

Kürti Béla: Az avarok kora (567/568–805). In: *Szeged története*. I/1. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983, 162–218.

Kürti 1993

Kürti Béla: Régi honfoglaló temetők – mai szemmel. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1992*. Szeged, 1993, 25–31.

Kürti 1994

Kürti Béla: Régészeti adatok a Maros-torok vidékének 10–11. századi történetéhez. – Archäologische Angaben zur Geschichte der Umgebung der Marosmündung in den 10.–11. ten Jahrhunderten. In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 1994, 369–386.

Kürti 1994a

Kürti Béla: Honfoglalók a Maros-torok táján. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994, 161–170.

Kürti 1996

Kürti Béla: Egy honfoglalás kori tárgy eredetéhez. – Zur Herkunft eines Gegenstandes aus der Landnahmezeit. *Communicatones Archaeologicae Hungariae 1996*, 151–164.

Kürti 1997

Kürti Béla: A honfoglalás dél-magyarországi szemszögből. – Conquest viewed from the Aspect of Southern Hungary. In: *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Szerk.: Rokay Péter. Újvidék/Novi Sad, 1997, 127–136.

Kürti 1997a

Kürti Béla: Társadalmi változások kutatási lehetőségei egy honfoglalás kori temetőben. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1995–1996*. Szeged, 1997, 21–31.

Kürti 1998

Kürti Béla: Az algyői temetőről röviden. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1997*. Szeged, 1998, 15–36.

Kürti 2000

Kürti, Béla: Die Nekropole von Szeged-Bojárhalom. In: *Europas Mitte um 1000. Katalog*. Hrsg.: Wiczorek, Alfried–Hinz, Hans-Martin. Stuttgart, 2000, 319–325.

Kürti 2001

Kürti Béla: *Sírok üzenete*. Algyő, 2001.

Langó–Siklósi 2013

Langó Péter–Siklósi Zsuzsa: 10. századi temető Balatonújlak-Erdő dűlőn. – Ein Gräberfeld des 10. Jahrhundert in Balatonújlak-Erdő dűlő. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 143–160. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Lovász–Czékus 2006

Lovász Gabriella–Czékus Géza: Észak-Bácska régészeti lelőhelyei. – Archäologische Fundorte in der Nordbatschka. In: *Hadak útján. Népességek és iparok a népvándorlás korában. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XVI. konferenciáján*, Nagykovácsi, 2005. szeptember 26–28. elhangzott előadások. Szerk.: Pongrácz Újlaki Zsuzsanna. Nagykovácsi, 2006, 293–303.

Lőrinczy–Szalontai 1993

Lőrinczy Gábor–Szalontai Csaba: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. I. – Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert. I. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 279–320.

Lőrinczy–Türk 2011

Lőrinczy Gábor–Türk Attila: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátrol. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közí oldalának 10. századi településtörténetéhez. – Gräberfeld des 10. Jh. In: Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 419–479.

Makk 2004

Makk Ferenc: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Budapest, 2004, 119–127.

Marcsik 2015

Marcsik Antónia: Honfoglalás kori csontvázak Szeged-Öthalom V. homokbánya területéről. In: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Szerk.: Türk Attila–Lőrinczy Gábor. Budapest, megjelenés alatt. (Magyar Ős-történeti Témacsoport Kiadványok 3.)

Mesterházy 1996

Mesterházy Károly: Szeged–Szabadka határa. In: *„Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Fodor István. Budapest, 1996, 353.

Mesterházy 1998

Mesterházy Károly: A honfoglaló magyarok és a régészet. *Életünk* 1996/8 (1996) 767–795.

Mészáros et al. 2005

Mészáros Patrícia–Paluch Tibor–Szalontai Csaba: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyekről. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2004. Szeged, 2005, 145–162.

Mészáros et al. 2006

Mészáros Patrícia–Paluch Tibor–Szalontai Csaba: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. – Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyekről. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 8 (2006) 97–109.

Nagy 1995

Nagy Erzsébet: Az őskortól a magyar honfoglalásig. In: *Kiskundorozsma – Tanulmányok*. Szerk.: Kövér Lajos–Tóth Sándor László. Szeged, 1995, 59–74.

Petrovics 1995

Petrovics István: A honfoglalástól Mohácsig. In: *Kiskundorozsma – Tanulmányok*. Szerk.: Kövér Lajos–Tóth Sándor László. Szeged, 1995, 75–104.

Reizner 1891

Reizner János: Magyar pogánykori sírleletek (Szeged-királyhalmi és bojárhalmi lelet). *Archaeológiai Értesítő* 11 (1891) 97–114.

Révész 1998

Révész László: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján. – Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde aufgrund der östlichen Analogien. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 523–532.

Révész 2001

Révész László: *Aranyszántás Balotán. – Goldenes Ackerfeld in Balota*. Kiskunhalas, 2001.

Révész 2014

Révész László: *A magyar honfoglalás kora*. Budapest, 2014.

Szabó 1941

Szabó Kálmán: Ásatási segédeszközök. – Ein Hilfsgerät für Ausgrabungen. *Folia Archaeologica* 3–4 (1941) 286.

Szalontai–Károly 2013

Szalontai, Csaba–Károly, László: Runiform fragments of the late Avar Period from Hungary. *Acta Orientalia* 66 (2013) 365–396.

Szalontai–Wilhelm 2006

Szalontai Csaba–Sz. Wilhelm Gábor: Előzetes jelentés egy késő bronzkori település és avar kori temető mentő feltárásáról Szeged-Kiskundorozsmán (M5 Nr. 38., 26/90. lelőhely). *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2005. Szeged, 2006, 133–154.

Szathmáry et al. 2015

Szathmáry László–Holló Gábor–Marcsik Antónia: Szeged-Algyő és Sándorfalva-Eperjes 10. századi népességének kraniológiai összefüggései az Alföldön. In: *Régészeti és természet-*

tudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. Szerk.: Türk Attila–Lőrinczy Gábor. Budapest, megjelenés alatt. (Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.)

Szegfű 1983

Szegfű László: A szegedi sóközpont. In: *Szeged története.* I/1. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983, 246–248.

Takács 2013

Takács Miklós: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. – Die südliche Ausdehnung des Siedlungsgebietes der landnehmenden Ungarn. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 641–666. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Türk–Lőrinczy 2015

Türk Attila–Lőrinczy Gábor: Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez. In: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez.* Szerk.: Türk Attila–Lőrinczy Gábor. Budapest, megjelenés alatt. (Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 3.)

Vályi 2003

Vályi Katalin: Késő avar kori temetőrészlet Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatáron. – Das Detail eines spätawarenzeitlichen Gräberfeldes in Szeged-Kiskundorozsma-Hármashatár. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 211–227.

Varga 2011

Varga Sándor: 10–11. századi temetők Bács-Kiskun megye területén. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája.* Szerk.: Bíró Szilvia. Győr, 2011, 185–199. (Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok 3.)

Varga 2013

Varga Sándor: 10–11. századi padmalyos temetkezések a Kárpát-medencében. – Nischengräber des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 297–320. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Vörös 2000

Vörös István: Az algyői honfoglalás kori temető archaeozoológiai vizsgálata. – Die archäozoologische Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Algyő. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 357–402.

Vörös 2013

Vörös István: Adatok a honfoglalás kori lovastemetkezésekhez. – Angaben zu den Pferdebestattungen der Landnahmezeit. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész László–Wolf Mária. Szeged, 2013, 321–336. (Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.)

Wilhelm 2010

Wilhelm Gábor: Késő avar kori településrészlet és temetkezés Kiskundorozsma határában. – Spätawarenzeitliches Siedlungsfragment und Bestattung in der Gemarkung von Kiskundorozsma. In: *Pusztaszertől Algyőig*. Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 2010, 209–227. (Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 2.)

THE CHANGE OF POWER IN THE 9TH-10TH-CENTURY HISTORY OF THE
SETTLEMENT ON THE WEST SIDE OF THE MOUTH OF THE RIVER MAROS IN
THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL FINDS

GÁBOR LŐRINCZY–PÉTER STRAUB–ATTILA TÜRK

Experts dealing with either theoretical or practical questions of archaeology have long been interested in the effect of the change of power in the history of a geographical region on archaeology. In the Hungarian research, fundamental aspects are the Avar survival as well as the appearance of the conquering Hungarians, i.e. the change of power and the settlement at the end of the 9th–10th century.

During rescue and earlier excavations, in several places on the west side of the mouth of the River Maros, so far unknown graves and cemeteries from the age of the Hungarian Conquest were disclosed in the last two decades. The newly found finds and the detailed examination at the excavations make it necessary to publish the up-to-date results about the finds uncovered earlier and their new interpretation as well.

The Avar–Hungarian change of power on the west side of the mouth of the River Maros took place continuously in the last third of the 9th century. Though it was possible to identify the traces of the population during the Avar period – with both traditional anthropological and archaeo-genetical methods – in the 10th–11th-century population, further research is necessary to provide an anthropological explanation for the process of the transition. To answer the question of the survival of the Avars more exactly, further research may be of great help in the region between the Danube and the Tisza in the southern part of the Great Plain.

The mouth of the River Maros was a strategically important area, its possession was of vital importance as it was in the junction of a ford, commercial and/or military roads. This idea seems to be supported by the large number of 10th-century graves which were found with weapon grave-goods; similarly concentrated groups of graves were disclosed in the Szeged region and in the Upper Tisza area. However, the radiocarbon data mentioned here (Fig. 1.) surprisingly correlate with the written data about the appearance of the Hungarians in the Carpathian Basin.

If the introduced chronology of the graves is accurate, with the help of archaeological finds we will be able to reason that the Hungarian Conquest was a process between about 860 and 907.